

Az anyanyelvhasználat mint a kegyeleti jog érvényesítése az elhunyt emlékének megörökítésében¹¹⁷

A helyzetet, amelyről beszélni szeretnék, József Attila versében találjuk meg. 1937 novemberében írta, néhány nappal halála előtt (december 3-án halt meg), azon a helyszínen, ahol a tragikus esemény bekövetkezett.

Ime, hát megeltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölém,
ha eltemet, ki eltemet.

Az utókor többször tett kísérletet a kegyeleti jog érvényesítésére. 1937. december 5-én Balatonszárszón temették el, 1942-ben a Kerepesi temetőbe vitték, 1959-ben ugyanitt a Munkásmozgalmi Pantheonba temették, majd maradványait 1994-ben visszatemették a balatonszárszói temetőbe. Azok, akik élete válságos szakaszában nem voltak mellette, a nevét hibátlanul írták fölébe, minden alkalommal változó szöveg- és tartalmi kontextusokban.

A *kegyeleti jogot* mind a legtöbbször íratlan, helyi-regionális szokáshagyományon alapuló jogszokás, mind a polgári jogrendszer, szokásjog számon tartja, értelmezi és érvényesíti. A magyar jogi népszokásokat összefoglaló munka írja: „A halott személyisége iránti kegyeletet sokféle szokás védte.” (Tárkány Szücs 1981: 198.) Magyarországon a kegyeleti jogot jelenleg a polgári törvénykönyv 2013-tól érvényben lévő V. törvénye biztosítja. Eszerint *(1) Meghalt ember emlékének megsértése miatt bírósághoz fordulhat a hozzátartozó vagy az, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített.* A 2020-ban megújított 2009-es román polgári törvénykönyv 78. §-a garantálja az elhunyt személy emléke és teste iránti tiszteletet. A 79. § szerint az elhunyt emléke, képe és hírneve ugyanolyan védelmet élvez, mint az élőké.¹¹⁸

A kegyeleti jogban a következő motívumok szerveződnek: névadás, -használat, -csere; a privát életre vonatkozó adatok védelme, a méltósághoz való jog, az imázshoz és annak forgalmazásához való jog, a halott emléke őrzéséhez való jog, az el-

117 Megjelent: Az anyanyelvhasználat mint a kegyeleti jog érvényesítése az elhunyt emlékének megörökítésében. In: Benő Attila – Péntek János (szerk.): *Kognitív és pszcholinguisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában.* (A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai, 11.) Anyanyelv-ápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2020, 278–296.

118 A kegyeleti jog román megnevezése: *Dreptul la respectarea memoriei persoanei decedate.*

hunyt testének védelme, az elhunyt végrendelkezésének érvényesítése. A jogszokás kiter az elhunyt síremlékének ápolására. A kegyeleti jog elsősorban az elhunytat, másodsorban közeli hozzátartozóit (leszármazottait és szellemi utódait), ezek érdekeit védelmezi. Az előírások az elhunyt és hozzátartozói szűkebb és tágabb idő- és térbeli környezetének viselkedését szabályozzák.¹¹⁹

Jelen esetben a következő helyzetértelmezést fogalmazzuk meg. Az ember fogantatásától kezdve folyamatosan kommunikálja létezését, szándékait, állapotát, hangulatát. Ezeknek a jelzéseknek egy részét a mindennapok felemészítik, egy másik része pedig elkíséri őt élete során: ez a társadalmi és kulturális tőke, azaz identitása mint belső és mint nyilvános reprezentáció. Ez a tőke halmozható, különböző helyzetekben értékesíthető; mind az egyén, mind a környezete által használható. A tőkét részben az egyén maga, részben környezete alakítja, gondolja: családjá, baráti, munkahelyi közössége, újabban a hálózati társadalom, akárcsak olyan intézmények, mint az adminisztráció, az egyház stb.

A címben említett rituális helyzet a haldoklás és a temetés. Ebben a helyzetben az egyén meghozza élete utolsó döntéseit, s a környezete átvállalja az elhunyttal kapcsolatos teendőket, stratégiákat. A kommunikáció szokásainak kutatójaként az európai etnográfia és antropológia szinte általánosnak tekinthető úzusától eltérően a temetést nem a halott meggyászolásának és holtteste eltakarításának rítusként értelmezzük, hanem – a kommunikáció kultivációs modellje szerint – olyan szertartásként, amely a nyilvánosság szférájában megkonstruálja (kiszelektálja és megfogalmazza, kommunikálja, letétbe helyezi) a halott emlékét, megalapozza az elhunyra irányuló kommunikatív és kulturális emlékezést. A temetés valójában nem lezárja a halott életét, hanem épp ellenkezőleg, előkészíti és elindítja az egyén utóéletét. Kijelöli a halottra való emlékezéssel kapcsolatos szerepeket, feladatokat, tartalmakat, helyszíneket.

A temetési beszéd szakaszos beszédesemény. A végrendelkezésben és a búcsúzkodásban a haldokló aktívan részt vesz. A halál beállta után rövid ideig intenzívvé válik a halottról való beszélés. Ezekben a beszédeseményekben a különböző intézmények (kórház, lakosságnyilvántartás, egyház), az elhunyt családtagjai és ismerősei vesznek részt. A harmadik beszédesemény a halottal kapcsolatos kommunikatív, majd az állandósuló, ismétlésen alapuló kulturális emlékezés. Beszédfunkció szerint elkülönülnek és egymást váltogatják a ténymegállapító és -közlő, az egyéb informáló, a kondoleáló és más érzelm kifejező, a halottal való transzcendens (a halott nyugalomra vonatkozó kívánságok, a halott kívánságaival kapcsolatos fogadalmak), valamint a halottal kapcsolatos szakrális kommunikáció (ima, fogadalom) aktusai. A beszédformák változatosak és általában ritualizáltak, valamint gyakran alkalmaznak sztereotip szövegműfajokat és -formákat (kondoleálás, temetési prédikáció, halottsiratás, feliratok elhelyezése, belső beszéd, ima).

---

119 A magyar nyelvű antropológiai irodalom a gyásztartás kötelezettségét (Kunt 1987: 181–188) és az öröklés szabályait (Tárkány Szücs 1981: 707–778) tematizálta.

A haldokló az élete utolsó szakaszában szóbeli hagykozás vagy írott *végrendelet* formájában szétosztja anyagi és szellemi javait leszármazottai vagy a környezetében élő személyek, működő intézmények között. Ezzel a gesztusával hatását kiterjeszti a halála után időszakra, gondoskodásával befolyásolja örökösei életét. A végrendekezés az egyén utolsó megnyilatkozása, ezért fokozott figyelemben részesül. A végrendekezést, a szöveg szerkesztését, nyelvezetét és aktusát a középkori előzmények után egy 1638-ban keltezett törvény szabványosította.¹²⁰ A haldokló, az elhunyt személy szándékának, expliciten megfogalmazott végrendekezésének érvényesítéséről hivatalos személy (bíró, ügyvéd, közjegyző) gondoskodik. A szóbeli végrendekezés illokúciós aktus. Az elhunyt utolsó akaratát a hozzátartozók tiszteletben tartják, érvényesítik. Figyelmén kívül hagyásának eseteit a családi és a lokális szájhagyomány hosszú időn keresztül őrzi. Jellegzetes motívumok a váratlan, tragikus halállal, végrendekezés nélkül elhunyt, valamint a kinyilvánított szándékainak elutasítását tapasztaló halott nyugtalansága, visszajárása, a végrendekezést megsértő utódok életében bekövetkező események.¹²¹

A halál tényét különböző intézmények örökítik meg (beteggondozó intézet, kórház, egyház, polgármesteri hivatal, bank). Az intézmények lezárják az egyén életpályájának követését, archiválják az élettörténetét (diagnózis, a halál körülményei). Az ekkor kiállított okiratokat, az intézményekben letétbe helyezett adatokat a családtagok éveken keresztül használják az ügyintézésben, a hivatali diskurzusban. Az okiratok, az intézmények által kiállított bizonylatok az egyén teljesítményeinek a köztudatban való torzítatlanságát, stabilitását garantálják, lezárják az intézményekkel folytatott kapcsolatát. Ezzel az intézmények megvonják a figyelmüket, és csupán kivételes esetben kultiválják az elhunyt emlékét. A halálról történő intézményi beszéd szókimondó fogalmi nyelv, nincs tekintettel sem a haldokló, sem a hozzátartozók érzékenységére.

A családtagok a betegeskedés, a végegyengülés idején gondoskodnak az „utolsó átmenetről”. Gondoskodnak fizikai igényeiről, ápolják, bátorítják, tudomásul veszik hagykozásait. A haláleset bekövetkezése után intenzív diskurzus kezdődik, amelynek tulajdoníthatóan megszületik, nyilvánosságra, valamint megörökítésre kerül a halott emléke. Az elhúzódó, meg-megszakadó és újrainduló beszéd folyamat jelentős mértékben rituális nyelvi viselkedés. Tartalmi, formai és morális előírásokhoz igazodik. Középpontjában az egyén áll, az egyén testi, érzelmi és lelki (válasos) igényei; a halálra készülő, haldokló és elhunyt személy mellett a diskurzus a közelálló személyekre is irányul. A diskurzus gyakorlója a primér közösség tagjai

120 A végrendekezés történetére vonatkozó adatok: Tárkány Szűcs 1961, 1981: 726–756.

121 Jókai Mór regényében Baradlay Kazimir életének utolsó hatvan percében feleségének diktálja le a végrendeletét. A halál beállta után Baradlay Mária térdre rogyva, összekulcsolt kézzel esküszik, hogy mindent a férj akarata ellen fog tenni. A magyar hiedelemmondák halállal, halottal kapcsolatos korpuszát Körner Tamás rendszerezte. A 12 témakörbe sorolt történetekben gyakori szüzsé a *II. A halott megjelenési formái*, *III. A halott nyugalmának megzavarása*, *IV. A ki nem elégített halott*. (Körner 1970.)

(hozzátartozók, barátok, ismerősök).¹²² Megkülönböztetett figyelem kíséri a személy kívánságait, kijelentéseit, környezete nagyobb figyelmet, szolgálatkészséget tanúsít irányába.

Az elhunytól való beszélés részben lelki okokra és folyamatokra visszavezethető kommunikatív emlékezés. Másik része a kulturális emlékezet területén bontakozik ki. Az emlékezés egyik célja az elhunyt emlékének megkonstruálása (a tartalmak összeválogatása, megszerkesztése), az elhunyt szociális hálóba (szülők és leszármazottak, családtagok, munkatársak, örökösök) való beillesztése, az elhunyt emlékének nyilvánosság előtti megjelenítése, megörökítése, létébe helyezése, az elhunyt emlékének felidézése. A címzettek között szerepelnek a jelenlévők és a távolmaradók, a következő generációk tagjai. Ezek a beszédfunkciók a szociális szféra felé irányulnak. A családban működő kultusz további tartalmakat élt: számon tartják, felemlégetik kedvenc ételeit, szavajárását, nótáját, szokásait. További funkció az elhunyt túlvilági sorsának (üdvözülés) befolyásolása, a transzcendens kommunikáció által. A megszólított transzcendens lények a szentek, valamint az elhunyt hozzátartozók.¹²³ A rituális nyelv enyhén metaforikus, őrizkedik a kérlelhetetlen tény (az elmúlás, a test elenyészése) megnevezésétől. Szívesebben tematizálja a lélek és az emlék továbbélését, valamint a túlélők gyászát, fogadkozását.

A halottról való rituális beszélés műfajai koronként változnak; állandósult formái a kondoleálás, a gyászjelentő, a verses halottbúcsúztatás, a temetési prédikáció, a sajtóban közzétett gyászjelentés, megemlékezés. Az elhunytól szóló diskurzus különböző médiumokat vesz igénybe. Az orális és az írás mellett a diskurzus használni kezdte a képet és a filmet. A nyomtatott sajtó megjelenése után fél évszázaddal (a 19. század második felétől) szintén felvállalta a család gyászának közvetítését. Az apróhirdetesként feladott gyászjelentés a napisajtó primér kontextusán túl évek és évtizedek múlva is visszakereshetővé, felbuktathatóvá teszi az egyén emlékét.

---

122 Bár nincs szándékunkban részletesen kitérni rá, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a meghalás folyamatosan átalakult. A korai kereszténység temetési szertartása mellőzte az egyén személyével kapcsolatos motívumokat. Az egyén a 12. századtól, a gótika–reneszánsz–manierizmus során folyamatosan kerül a temetési szertartás középpontjába. Máté evangéliumának értelmezése alapján az egyén felelős az életéért és túlvilági sorsáért, megítélése már a haldoklás idején elkezdődik. A 15. századtól a meghalás és a végtisztesség az egyház előírásai szerint történt. (Szabó P. 1989: 8–10.) Szabó Péter hivatkozta Philippe Ariès megállapításait (Ariès 1987: 368–374): Szabó P. 1987: 8–9. A halálnak a középkortól ismert típusai a sorsszerű danse macabre (11–14. század), a bűnös ember hosszas, magányos szenvedése (az egyház a 11. századtól elutasítja a meghalásban való részvételt; meghalás után a halott nyugtalan, visszajáró), a méltóságteljes meghalás művésze (a 16. századtól), a nemes célért vállalt hősi halál (heroikus, hirtelen halál a középkortól a 20. századig) (Carbonell 2005). A meghalás ma is metamorfózison megy át. A változás egyik okát és formáját abban látjuk, hogy a folyamat levezetésében egyre nagyobb mértékben szerepet kapnak a kontextualizált egyének (orvos, beteg- és idősgondozó, temetkezési vállalkozó), a családtagok, hozzátartozók egyre nagyobb mértékben csupán szemlélői és adminisztrálói a folyamatnak. A változás másik oka, hogy a haláleset egyre gyakrabban váratlanul következik be (háborúk, agresszió, közúti, munkahelyi baleset). A meghalás ezen formái általában elkerülték az etnológia figyelmét. A téma részletesebb elemzése: Keszeg 2015b.

123 A transzcendens vagy szakrális kommunikáció „az emberek a másik világ(ok) emberfölötti lényeivel való kommunikációja” – írta a fogalmat Jan G. Platvoet holland vallástörténész nyomán megalapozó Lovász Irén (Platvoet 1999, Lovász 2002: 9).

A nyomtatott, az analóg média az évforduló keretében állandósította az elhunyt közéleti személyek emlékének felelevenítését. A szociális médiában Amerikában az 1990-es években, Magyarországon 2011-ben nyíltak az első virtuális temetők. (Gáncsos 2014.) A virtuális temetők mindenkire, az emberek mellett az állatokra is kiterjesztették szolgáltatásaikat.

A sírfelirat előzményei az ókori (i.e. 3–1. évezred) irodalomhoz nyúlnak vissza. A királyfeliratok az uralkodók isteni származását és jelentős tetteit örökítették meg. A kereszténység a temetési prédikáció horizontjába emelte, bibliai eszmékkel, idézetekkel és parafrázisokkal gazdagította. Évezredek során folyamatosan kapcsolatban állt a tárgyakra kerülő feliratirodalommal. Az újkortól az egyénre irányuló érdeklődést és emlékezésigényt elégíti ki. A magyar sírfelirat újra és újra találkozott a szépirodalommal. A latin nyelvű humanista költészet, a klasszicizmus és a romantika irodalmi műfajjává avatta.¹²⁴ A 20. század utolsó harmadában az erdélyi sírfeliratok szívesen kölcsönöztek szépirodalmi mottókat, aforizmákat (Tamási, Kányádi).

A sírfelirat általában heterodiegetikus, egyes szám harmadik személyű beszéd; a homodiegetikus narráció (egyes szám első vagy második személy) szintén karakterisztikus, de ritkábban előfordul, archaizáló beszédmód.

A sírfelirat szociális kommunikáció, az elhunyt életpályájáról és szociális hálójáról tájékoztatja a kortársakat és az utókort; záradéka transzcendens kommunikáció, a halott nyugalomát hivatott befolyásolni. Több évtizeden, esetleg több évszázadon keresztül fennmarad. Olykor a család folyamatosan hozzáadja az utóbb elhunytak élettörténetét. A sírfelirat tartalmi motívumai az elhunyt neve, születési és elhalálozási adatai, szociális kontextusa, szórványosan a foglalkozása, a halál oka, morális tulajdonsága, továbbá az elhunyt nyugalma és a feltámadás reményére történő utalás.¹²⁵

A haldoklás és a temetés rituális helyzetében a nyelv választás-, használat sajátos stratégiái érvényesülnek. Ezeket a 70 erdélyi, valamint néhány távolabbi településről archivált mintegy ezer sírfelirat alapján nevezzük meg. A kutatás mindössze a magyar etnikum nyelv választását követi.

1. A korai sírfeliratok az európai írásbeliség, valamint a keresztény liturgia¹²⁶ nyelvét, a latin nyelvű írásbeliséget használták. Az elhunytak arisztokraták, a tudományok doktorai, literátusok, teológusok, juristák. A latin nyelv használata a temetőkben a 19. században szórványossá vált. Mezőtelegden Tardi Istvánnak 1726-ban a szentély falára helyeztek latin, Asztalos Borbálának 1822-ben, Miskolczy Lajos-

124 A jelenséget Keszeg Anna Gyöngyössi János életművéből mutatta ki (Keszeg A. 2011, különösen 63–87, 139–170).

125 A magyar sírfelirat szövegformuláiról: Balassa 1989: 141–148. A zsidó sírfeliratok a 19. század utolsó harmadáig nem tettek különbséget az elhunytak között, nem voltak tekintettel társadalmi státusukra. A 19. század végétől a társadalmi rang feltüntetése, a síremlék anyagának, méretének megválasztása érzékeltetni kezdte az a társadalmi különbségeket (Erdélyi L. 1980: 18). Kunt Ernő is jelzi, hogy a temetők visszatükrözik a társadalmi különbségeket (Kunt 1987: 217).

126 A nyugati kereszténység, a római katolikus vallás a II. vatikáni zsinaton (1962) mondott le a latin nyelvnek a liturgián való használatáról. Kivételt képeztek a szláv államok. A reformáció a protestáns vallásokban az anyanyelv használatát tette lehetővé.

nak és feleségének síremlékére 1849-ben magyar nyelvű emléktáblát (Emódi–Varga 2004: 16–17, 24–25.) Köröstopán 1868-ban egy munkabaleset áldozatainak latin nyelvűfeliratot fogalmaztak (Juhász 1999: 69). Pataki Sámuel orvosnak, professzornak 1804-ben Kolozsvárt latin sírfeliratot fogalmaztak (Lászlóffy–Kántor 1989: 24). Latin nyelvű szövegtörödékek későbbben is felbukkantak a sírfeliratokban (ANNO, PRO PATRIA).¹²⁷

2. Az államnyelv az adminisztráció nyelve, ezért dominánsan érvényesül olyan területeken, mint a polgári anyakönyvezés, az orvosi és a halottkém szolgálat, az ügyészség. A különböző állami intézmények az elhunyt állami, szociális gondozottak számára a végtisztességet is az állam nyelvén biztosítják. A köztemetők azonban ritka esetben kerültek állami cenzúra alá. 2003-ban a Bákó megyei Trunk falu temetőjének sírfeliratait írtuk össze. Kizárólagosan román nyelvű sírfeliratokat találunk.¹²⁸ Néhány sírfelirat:

2.1. *AICI SE ODIHNEȘTE / SCUMPUL NOSTRU TATĂ / STEFAN SABĂU / DECEDAT LA 7 OCTOMBRIE / 1918 / IN ETATE DE 62 ANI*

2.2. *AICI ODIHNEȘTE ÎN DOMNUL / JITARU FERENT / NASC. 23–02–1915 / DEC. 26–05–1968*

2.3. *Aici se odihnește / COȘA M. IANOȘ / Născut: 20–XII–1907 / Decedat: 02–01–1978 / ODIHNA cea veșnică dăi-o lui. Doamne / Și lumina cea fără de sfârșit să-i strălucească lui. Amin*

2.4. *ÎȚI MULȚUMESC DOAMNE / CĂ M-AI CREAT. / DR. BENEDICT MARTIN / PR. FR. MIN. CON. / N. 31 VII 1931 – D. 12 VII 1986 / BENEDICT ANTON D. 1911 / BENEDICT FRANCISCA D. 1925*

2.5. *AICI ODIHNEȘTE ROBUL / LUI DUMNEZEU / PISTA M. PAVEL / N. 19 II 1961 – D. 25 XI 1992 / PIOASĂ ADUCERE AMINTE / REGRETE ETERNE –*

2.6. *AICI ODIHNEȘTE ROABA LUI D-ZEU / COȘA TEREZA / NĂSCUTĂ 29–01–1973 / DECEDATĂ 22–08–1997 / ODIHNEASCĂ-SE IN PACE*

2.7. *AICI SE ODIHNEȘTE IN DOMNUL / FAMILIA / SABĂU GHEORGHI / N. 8 04 1928 DXXXX / SABĂU MARIA / N. 3 12 1927 – D. 28 05 1998 / ȘI PRUNCII NEVINOVAȚI / SABĂU MIHAI D. 1949 / SABĂU FRANCISC 1950*

3. A soknyelvű környezet, a sok etnikum és felekezet által közösen használt temető megengedi a különböző nyelvű feliratok elhelyezését. Többször volt alkalmam nagyvárosok, világvárosok temetőjében járni. Közülük példaként a detroiti temetőt emelem ki, amelyet 2015-ben jártam be, a magyar sírfeliratok megfigyelése céljával. Házigazdammal hosszas és reménytelennek tűnő keresgélés során bukkantunk rá a magyar családok parcellájára. Több mint száz síremlékről készítettünk felvételt. A felvételeinken hozzávetőleg 300 elhunyt adatai szerepelnek.

A sírjelek mindenike faragott, időtálló keménykő (márvány, gránit). Egyik részük az Európában általános álló objektum. A temetőben sok, 1-2 méter magas obeliszk található. Az általunk azonosított sírjelek nagyobb része viszont 1 méter alatti

127 Az erdélyi latin nyelvű írásbeliség laicizálódásáról Jakó 1977, különösen 31–35.

128 Gyűjtőtársak: Keszeg Vilmos, Jakab Albert Zsolt, Ozsváth Imola.

törpeobjektum, változatos formában és méretben. A sírjelek másik része fekvőobjektum, a földre ágyazott emléklap. Szélességük 25–40 cm, hosszúságuk a szűkségnek megfelelően 50–100 cm.

A sírjel általában több elhunyt emlékét örökíti meg. Gyakori a szülőknek és gyermeküknek, a nagyszülőknek és szülőknek állított sírjel. A felirat a végletekig leegyszerűsített, mellőzi az adatok mondatba szervezését. A felületet dominálja a családnév, alatta az elhunytak keresztnéve, születésük és elhalálkozásuk éve. A születés és az elhalálkozás pontos dátumának feltüntetése ritkán fordul elő. A nevek előtt egy szó jelzi a családi viszonyt (*son, daughter, father, mother, husband, wife, son–brother, sister–daughter, husband–father, wife–mother*). Ez elé ritkán jelző kerül (beloved, dear). Elvétbe fordul elő az örökélettel, a feltámadással, a találkozással, az emlékezéssel kapcsolatos mondat (*Forever in our hearts, Forever with the Lord, Not my will, thine be done, The Lord is my Shepherd, We are together in heaven*). A sírfeliratok az angol nyelvet használják; a keresztnévek is angol nyelven kerülnek megörökítésre.

A fentiek szemléltetésére néhány példát választunk.

- 3.1. NEMETH // FATHER / JOSEPH / 1889–1959 // MOTHER / JULIA / 1894–1954
- 3.2. NEMETH // DEAR HUSBAND / 1889–1963 // DEAR WIFE / BRIGITTA / 1897–1957
- 3.3. HEGEDUS // FATHER / JULIUS / 1921–1969 // MOTHER / KATHLEEN / 1928–1984
- 3.4. HERCZEG // SON / ALBERT / 1918–1966 // FATHER / ALEX / 1895–1985 // MOTHER / MARY / 1893–1983 // DAUGHTER / MARY / 1923–1997
- 3.5. MOHACSI // FATHER / FRANK / JULY 3. 1892 – MAR. 4. 1955 // MOTHER / MARY / MAY 30. 1894 – JAN. 8. 1998
- 3.6. BIRO // BALAZS / 1886–1980 // MOTHER / HELEN / 1891–1981
- 3.7. TOTH // FATHER / ALEXANDER / 1878–1963 // MOTHER / LIDIA / 1885–1963
- 3.8. 1878 // 1963 // HUSBAND & FATHER // MICHAEL TOTH
- 3.9. 1888 // 1962 // WIFE // THERESA TOTH
- 3.10. KELEMEN // FATHER / LOUIS / 1871–1958 // MOTHER / IRMA / 1884–1958
- 3.11. WIFE-MOTHER / MARY MECSEY / 1886–1957
- 3.12. BOGNAR // FATHER / LOUIS / 1884–1958 // MOTHER / ANNA / 1892–1983 // DAUGHTER / ANNA / 1918–1997
- 3.13. DEAR WIFE / AND / MOTHER // ANA BALOG / 1892–1963
- 3.14. DEAR / HUSBAND // FRANK BALOG / 1895–1958
- 3.15. FARAGO // HUSBAND – FATHER / ENDRE A. / 1913 // WIFE – MOTHER / ROSE T. / 1916–1992
- 3.16. DEAR WIFE // MARY NYAKAS / 1910–1956
- 3.17. IHS // MARY CSIZMADIA / 1910–2001

3.18. Az egyik magyar nyelvű síremlék a következő. A fekete márványlap hozzávetőleg egy méter hosszú, 40 cm széles, a földre van fektetve. Bal oldalt az elhunyt házaspár esküvői, jobb oldalt időskori képe, gravírozva. A bal oldali fénykép fölött: *Wedding Day November 11 1941*. A jobb oldali kép alatt: *Alexander „Al” Elizabeth*. A nevek alatt található a születés és elhalálozás dátuma. A felület felső felét átfogja a VARGA családnév. Alatta:

I. hasáb

Magyar emlékezeti ének / Magyar egyházi ének 289. / Verssor 3

II. hasáb

Nincs már szove, [szívem] félelmére Nézni / sírom fenekére... / Mert látom Jézus példájából: Mi lehet / A holtak porából. Szünjete meg kétségeim / Változatok félelmeim.

A III–IV. hasáb a fentiek angol fordítása.

3.19. A másik magyar nyelvű sírfelirat a következő: *BAKOS // ITT NYUGSZIK / JOZSEF BAKOS / SZERETO FERJEM ES EDES APANK / SZÜL. 1882 MAR. 8 – MEGH. 1919 APR. 23 // JULIA BAKOS / SZÜL. 1887 FEB. 5. – MEG / DEC. H. 1966 OCT. 13 // BEKE HAMVAIRA*

3.20. A harmadik szöveg rövidebb: *BARNA BALAZS / 1877 + 1925 / BÉKE HAMVAIRA*

4. Mi történik akkor, ha valaki más, több nyelvet beszélő közösségbe, családba házasodik, kerül gondozásba, vagy gyermekei, unokái nyelvet cserélnek? Bármilyen megtörténhet.

Vegyes lakosságú vidéken koszorúfeliratot ki-ki a maga nyelvén fogalmaz, az elhunyt anyanyelvétől függetlenül. A vallásos szertartás többnyire az egyház nyelvét követi, olykor függetlenül az elhunyt anyanyelvétől. A helyzet kezelésére azonban különböző kiegészítő megoldások vannak használatban. A protestáns lelkészek a család és a település román ajkú egyedeire való tekintettel román nyelvű szövegrészeket is beiktatnak a prédikációba (ima, életrajz). A család dönthet úgy is, hogy mind a protestáns, mind az ortodox egyház papját felkéri a szertartás elvégzésére.

A sírfelirat nyelvének megválasztása döntés meghozását feltételezi. A döntés az elhunyt, a túlélőkre és a környezetre van tekintettel. A rituális nyelv lehet mind az elhunyt, mind a túlélők, mind a környezet nyelve. Teljesen vagy részlegesen. A nyelvválasztás lehet akár az udvariasság, akár az önkény gyakorlásának, a túlélők hatalomgyakorlásának és toleranciájának, a környezethez való igazodás következménye. Az idegen nyelv és az elhunyt nyelvének teljes dominanciája között olyan átmeneti fokozatok lehetségesek, mint a keresztnév megőrzése/átfordítása, a lánykori családnév feltüntetése, mindkét nyelv párhuzamos érvényesítése.

4.1. A magyar keresztnév egyik eleme román alapszövegbe integrálódik; a másik keresztnévet szintén román nyelven tüntették fel. A döntés a szóban forgó személy tudomásával történt.

4.1.1. *AICI ODIHNEȘTE / ISTRATE NICOLAE / TEOFIL / 1942–2002 / ISTRATE ILDIKÓ / MARIA / 1947–20XX¹²⁹* (Torda)

---

129 Amikor a síremlék a halálestet bekövetkezte előtt készül el, az évszám befejezetlenül kerül a sírtáblára. A továbbiakban ilyen esetekben XX jellel jelöljük a hiányzó évszámot.

Az alábbi esetben a család a nő becenevét vésette a sírkőre:

4.1.2. *GĂLBEAZĂ AUREL / NĂS. 1909 / DEC. 1988 / GĂLBEAZĂ / MARISCA / NĂS. 1913 / DEC. 1978* (Mezőörményes)

Ugyanez a döntés született meg egy másik családban, a magyar férj elhunytá után:

4.1.3. *ITT NYUGSZIK / ID. SZEDILEK ISTVÁN / 1950–2015 / ÉS NEJE / BUCUR ANGELA / 1954–20XX* (Torda)

A román férj elhunytá után az özvegy magyar feliratot rendelt:

4.1.4. *ITT NYUGSZIK / UNGUREANU DUMITRU / SZÜL 1942–2007 / UNGUREANU ÁGNES / SZÜL 1947–20XX / NYUGODJANAK BÉKÉBEN* (Vajdahunyad)

4.2. A román férjét túlélő nő lemondott a keretszövegről. Mindkét nevet az anyanyelvi normák szerint tüntette fel. Emiatt a férj neve két formában fordul elő.

CHICIUDEAN / IOSIF / 1902–1968 / CHICIUDEAN / IOZSEFNE / SZÜL. SZÉL VILMA / 1899 – 1989 (Torda)

4.3. Botházán (Kolozs m.) a Dózsa család tagjait egymás mellé temették. A szülők feliratát magyar nyelven fogalmazták.

4.3.1.1. *Itt nyugszik / DÓZSA SÁNDOR / sz. 1936. IX. 26. / Nyugodjon békében*

4.3.1.2. *Itt nyugszik / DOZSA ERZSÉBET / sz. 1937. XII. 23. / mh. 2003. III. 2. / Béke poraira*

Fiuk vegyesházasságot kötött. Halála után az őt túlélő feleség rendelte meg a sírfeliratot:

4.3.1.3. *DOZSA / ALEXANDRU / N. 22 IULIE 1956 / D. 19 IULIE 2002 / DOZSA MARIA / N. 3 SEPTEMBRIE 1959 / D. XXXX / N-AM DORIT S-AJUNG AICI / NICI SĂ MĂ DESPART DE VOI / AM AVUT VIATA PREA SCURTĂ / DAR M-AM BUCURAT DE EA. / AM O SINGURA RUGARE PENTRU O LACRIMĂ ȘI O FLOARE.*

Az újtordai temetőben a Kiss család tagjai egyazon sírkerítésen belüli két sírhanthba kerültek. Az egyik sírjel felirata magyar, a másiké pedig román nyelvű:

4.3.2.1. *Itt nyugszik / KISS MIHÁLY / 1891–1968 / KISS JULIA / 1893–19XX* (Torda)

4.3.2.2. *Aici odihnește / KISS ANA / născ. 1945 / dec. 1986 / Nu te vom uita niciodată.* (Torda)

Ugyanebben a temetőben található az Ostoros-fivérek család nyughelye. Az egymás melletti két sírjel felirata a következő:

4.3.3.1. *ITT NYUGSZIK / OSTOROS JÓZSEF / SZ. 1923 – MH. 1999 / OSTOROS JULIANA / sz. 1926 – MH. / EMLÉKŰK LEGYEN ÁLDOTT* (Torda)

4.3.3.2. *AICI SE ODIHNESC / OSTOROS ALEXANDRU / 1932–2010 / OSTOROS MARIA / 1932–1986* (Torda)

4.4. A nyelvcserén átesett gyermekek román sírfeliratot szerkesztettek a szüleiknek: *SZEKELY IOSIF / 1917–1984 / DORMI IN PACE*

SZEKELY BERTA / 1905–1988 / NU TE VOM UITA (Verespatak)

4.5. Több esetben egyazon sírjelen történik meg a nyelváltás.

A Barra házaspár sírfelirata:

4.5.1. *BARRA SÁMUEL / 1882–1940 / és neje / HALÁSZ BERTA / 1892–1937 / Örök emlékül / gyermekeik.*

Egyik lányuk román családba ment férjhez. A család a családi síremléken új táblát helyezett el.

DUMITRIU CONSTANTIN / 29.III.1913 – 12.VIII.1985 / DUMITRIU CONSTANTIN / 26.V. 1947 – 23.VIII. 1990 / TUDORAN VICTORIA / 1893 – 1949 / ELEKANA / 9. IX. 1912 – 29. X. 1986 / Odihnească-se în pace. (Torda)

5. Az *In memoriam* virtuális emlékhely 2003-ban indult. „A fejlesztő megdöbbenésére rövid időn belül számos emlékhely létesült a portálon. Egy média megjelenésnek köszönhetően az első verzió 1 nap alatt több 1000 emlékhellyel gazdagodott, aminek az eredménye az lett, hogy minden emlékhely betelt, a portál szinte látogathatatlan lett.” Emiatt több verziót kellett létrehozni. A gondnokság 108 nyelven kínálja fel kegyeleti szolgáltatásait.¹³⁰

A fentiekben a kegyeleti jog érvényesítésének formáit és logikáit tekintettük át. Most az adódó következtetéseket fogalmazzuk meg.

1. A végtisztesség elmaradása kihat az elhunyt utóéletére; nyugtalan halottá változik. Ugyanakkor elítélést, felháborodást válthat ki a környezetében. Megszólják a családot, amennyiben a halott nem kapja meg a szükséges figyelmet, elmarad a halottsiratás, elhanyagolják a sír gondozását. *Úgy temette el anyámat, mint egy kutyát* – mondják a Mezőségen, amikor a nyilvános szertartás keretében a halott az egyháztól és a paptól nem kapja meg a név szerinti búcsúztatást. (Nagy Ö. 1992: 53.) A kolozsi György Zsuzsa emlékiratában olvassuk, férje temetésének napjáról: „Eljött a temetés órája is. Akkor igen megnézük az embert, hogy sír-e vagy nem. Én már teljesen meg voltam dermedve a fájdalomtól, már könnyeim se voltak. Ezt is felhozták reám: »Né, még csak nem is sirassa!«”. (György Zs. 1997: 150.) Az idegenben, a családtól távol elhunyt és eltemetett személynek igyekeztek megadni a végtisztességet: gyászszertartást szerveztek, nevét ráírták a család következő halottjának gyászjelentőjére, sírkövére, s ezáltal megteremtették az emlékezés helyét.¹³¹

2. A jog megsértésének egyik formája a sír, illetve a teljes temető, vagy egyik parcellájának meggyalázása. Kiváltója az etnikai, a vallási, a nyelvi intolerancia. Az egyházi és a világi törvénykezés először 1119-ben, II. Calixtus pápa rendelkezett az agresszió büntetéséről (Erdélyi L. 1980: 12). A temesvári szefárd temetőt az 1848–

130 Forrás: <http://sirkert.virtualisan.net/news.php> (megtekintés: 2020. augusztus 15.). Ekkor sirjele volt 791 személynek, 5 madárnak, 93 kutyának, 36 macskának, 2 rágcsálónak, 3 kétéltűnek, 5 egyéb emlősnek, 7 fogalomnak és 13 tárgynak; a temetőben 160 gyertya égett. Augusztus 17-én 13,30 órakor 955 emlékhely volt feltöltve.

131 Az ótordai temetőben: TOMPA SÁNDOR / 1901–1944 / ID. TOMPA LAJOS / 1902–1945 / IDEGEN FÖLDBEN PIHENNEK. A torockói temetőben: ITT NYUGSZIK / VERES FERENCZ / 1881–1954 / VERES FERENCZNÉ / SZÜL. Mészáros Kata / 1885–1962 / Itt állítunk emléket drága / FERIKÉNKNEK / kit a háboru vihara elsodort / s idegen földbe alussza / örök álmát.

Az *In memoriam* virtuális temetőben az 1913-ban született, 1944. július 13-án Ukrajnában eltűnt Kelemen János számára családja 2020. április 11-én állított emléket. Sírjánál 2020. augusztus 15-ig 130 látogatásra került sor. (Forrás: http://sirkert.virtualisan.net/articles.php?article_id=1340&name=Kelemen_Janos_Plangar_Maria; letöltés: 2020. augusztus 15.)

1849-es harcok idején pusztították el (Erdélyi L. 1980: 13). Ilyen esetet a moldvai csángó településeken tartanak számon: „1941-ben az Antonescu-féle nacionalista diktatúrát támogató papok a legtöbb csángó temetőben még a keresztekre vésett magyar feliratokat is lebárdoltatták, kötelezve az utódokat román nyelvű szövegek vésetésére” (Kós 1994: 284). A temetők mint a múlt emlékhelyei gyakran váltak a szélsőséges és agresszív indulatok áldozatává.¹³²

A sír felbontása történhet mágikus céllal (a nyugtalan halott megnyugtatása, az ártó szellemmé vált halott megfékezése). Az elhunytak újratemetése, elköltöztetése olykor gyakorlati megfontolásból kerül sorra (településszisztematizálás¹³³), valamint sokszor az elhunyt ideológiai-politikai rekontextualizálása történik meg (politikai újratemetések¹³⁴). Az örökségésítés-szemlélet a környezet muzealizálását indította el. Ennek egyik formája a temetők, a sírjelek óvása, felügyelete. A település- vagy az egyházvezetés kiemeli elsődleges környezetéből, védett helyre gyűjti, kiállítja, megsemmisíthetvé teszi a gazdátlaná vált sírjeleket.¹³⁵

3. Az elhunytól való beszélés dinamikus, több funkciót ellátó, többszörösen meghatározott cselekvés. Egyszerre kell igazodnia az elhunyt, a hozzátartozók, valamint a különböző intézmények érdekeihez, elvárásaihoz. Az elhunyt érdekeinek érvényesítését a kegyeleti jog írja elő. Ez határozza meg, hogy ki, mikor, hol, mit, mennyit mond az elhunytól.

Az elhunytól való beszélés emblematiszusz szövegműfaja a sírfelirat. A sírfelirat nyelvének megválasztása konszenzusok és kompromisszumok alapján történik. A nyelvhasználat árulkodik az elhunyt nyelvi identitásáról, a családja nyelvi identitásáról, nyelvi asszimilációjának mértékéről, nyelvhasználati habitusáról, a család, a közösség, a település rituális nyelvi viselkedéséről, a nyelvi környezetről.

132 Az úzvölgyi temetőt 2019-ben szélsőséges román csoport részéről érte agresszió. Megrongált sírfeliratokat találtunk az aranyosgyéresi temetőben találkoztunk. Az agresszió ebben az esetben az esetben az évszámokra irányult: ITT NYUGSZIK / BÁRSONI MIKLONÉ[!] / PÉTER ROZÁLIA KI / SZÜLETET [...] / Ba A–GYÉRESEN / ÉS MEG HALT [...] / ÉS HÁROM KIS FIA / MIKLOS IOSKA ÉS / IANOS KIK IDE / VÁRJÁK AMIG ÉL- / ETBEN LEVŐ HÚ / FÉRJÉT ÉS JO AP- / ÁT, BÁRSON MIK / LOST KI SZ-TET / 1859 BE EZEN SIR / EMLÉKET HÚ FER / JE ÉS JO APA.

133 Bözödújfalú 1988–1989-ben került víz alá.

134 Katherine Verdery összefoglaló, 1999-ben közölt kelet-európai repertóriumát hivatkozva Zempléni 2009. A politikai újratemetés magyar hagyománya 1870-ben kezdődött. Zempléni András a következőképpen összegzi a kitalált hagyomány sajátosságait: „különbözik a korábbi szertartásoktól: állami döntés előzi meg; történelmi traumát hivatott gyógyítani; a traumát elszenvedő nép, vagy ha új tetszik, a nemzet mozgósítását célozza” (Zempléni 2009: 34). A szerző az 1870–1989 és az 1989–2010 közötti időszakban újratemetettek repertóriumát közli.

135 A havadtői temető rehabilitációs és állagmegőrző programja: kjnt.ro/ertektar/ertek/a-havadtoidregi-temeto-1 (letöltés: 2020. augusztus 18.) Ugyanerről: Péterfy 2005, Kinda 2016.